

ԱՄԲԵՐԴԻ ԲԱՂՆԻՔԻ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՄԱՆ ՆԱԽԱԳԻԾԸ

Բագրատունյաց թագավորության կողմից 10-րդ դարում Արագածի փեշերին հիմնադրված Ամբերդ ամրոցը նշանակալից դեր կատարեց երկրի սահմանների ամրապնդման, արաբների, Բյուզանդական Կայսրության և սելջուկների զորքերի հարձակումների չեզոքացման գործում:

Իր ժամանակվա ռազմական բարձր արվեստով կառուցված Ամբերդ ամրոցը շատ հաջող տեղադրված լինելով Արխաշան և Ամբերդ գետերի ձորերով կազմված եռանկյունաձև հրվանդանի վրա, անառիկ ամրոցի համբավ է ունեցել:

Ամրաշինական արվեստը հայկական բարձրարվանդակի վրա ունի չափազանց խոր արմատներ, որոնք տանում են մինչև 3-րդ հազարամյակը մ. թ. ա. և նույնիսկ ավելի վաղ: Երևանի հարավ-արևմտյան մասում, Հրազդան գետի ձախ ափին, հայտնաբերված Ծեմգավիթ հնագույն բնակավայրն արդեն ունեցել է պաշտպանական պարիսպ՝ որմահեցերով, որն այժմ հայտնաբերված կառուցվածքներից հավանական է հնագույններից մեկը լինի: Նման կառուցվածքների աստիճանական զարգացման հետևանքով կիկլոպյան ամրոցները փոխարինվեցին ավելի կատարելագործված ամրոցների կառուցմամբ (Ուրարտական Էրեբունի, Կարմիր բլուր, Արագած և հայկական Գառնի, Անի, Ամբերդ): Այդ պատմական կառույցներում ընդհանուր սկզբունքները պահպանելու հետ միասին, փոխվում է շինանյութերի օգտագործման եղանակը (կրաշաղախ, քարի մշակում), առաջ են գալիս նոր գեների և հարևան ցորամասերի համագործակցության գաղափարը և մի շարք այլ հարցեր, որոնց մասին հնարավոր չէ խոսել այս հոդվածում:

Ամբերդը իրենով պարփակել է հիմնադրված միջնադարյան ամրոցների տարածական մի շղթա—Կոշ, Արուն, Աշնակ, Թալին² մի ուղղությամբ, Սևան Գառնի, Երեւան, Դվին՝ այլ ուղղությամբ: Որքանով այդ շղթան հզոր է եղել, վկայում է այն փաստը, որ միայն Ամբերդի գրավումից հետո Զաքարե սպասալարին հաջողվեց ազատել երկիրը օտար զավթիչներից և ազատել նրա մայրաքաղաք Անին³:

Պատմական կյանքը Ամբերդում ընթացել է ընդհուպ մինչև 14-րդ դարի վերջը, մինչև Լենկթեմուրի արշավանքը, որի ավերումից հետո նա այլևս չվերականգնվեց և հասավ մեզ ավերակ վիճակում: Միջնադարյան այդ ամրոցը, մյուս ամրոցների օրինակով, ետ չի մնացել ուրիշ քաղաքակիրթ բնակավայրերից և քաղաքներից: 1936 թվականին ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու ղեկավարությամբ կազմակերպված պեղումները ի հայտ բերին նշանավոր ճարտարագիտական կառուցվածքներից մեկը՝ ջրմուղը⁴:

Մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում ամրոցի ջրամատակարարման սխեման, որ խրժված կավե խողովակներով ջուրը բերվել է 4—5 կմ հեռավորությունից: Ջուրը կուտակվել է երկու ջրամբարներում, որոնցից մեկը գտնվում է դղյակի ներսում, իսկ մյուսը՝ բաղնիքից ոչ հեռու, ստորգետնյա կառուցվածքի ձևով:

Պաշարման ժամանակ թշնամու կողմից կարող էր ավերվել այդ խողովակաշարը, և ամրոցը կմնար առանց ջրի: Ուստի հին ամրոցների օրինակով, որոնց ակունքը դարձ-

² Ստ. Մնացականյան, Երևանը և նրա շրջակայքը, Երևան, 1971, էջ 184:

³ С. В. Арутюнян, Крепость Анберд и ее раскопки, автореферат., Ереван, 1969, стр. 7.

⁴ И. А. Орбели, Баян и скоморох XII века, Избранные труды, Ереван, 1963, стр. 318.

¹ Ս. Հ. Սարգսյան, Նախնադարյան հասարակությունը Հայաստանում, Երևան, 1967, էջ 171:

յալ տաճարում է դեպի Ծեմգավիթ, Հադին, Արզնի և այլ ամրոցներ, կառուցված է եղել ստորգետնյա գաղտնի ճանապարհ դեպի Ամբերդ գետը: Այդ գաղտնի ճանապարհի մնացորդները այժմ նշմարվում են ձորում:

Ամրոցի բարձրադիր մասում տեղադրված է եղել Պահլավունիների դղյակը, որի մնացորդները վկայում են ժամանակին բավական շքեղ ներսի տարածության և կահավորվածության մասին:

Ամրոցի ավերումից հետո ամբողջ համակառույցը մնաց բնության ուժերի ավերիչ ազդեցության տակ: Ավերված դղյակից մնացել են լոկ պատերը միայն: Անհրաժեշտ է մեծ պատկերացում ունենալ նրա երբեմնի կառուցապատված և հարդարված տեսքը զգալու համար: Միջհարկային ծածկերը եղել են իրականացված փայտից, որոնց մասին դատում ենք պատերի մեջ պահպանված խոռոչների մնացորդներով:

Ամրոցի հարավային պարսպի բուրգերից մեկի միջհարկային ծածկը եղել է իրականացված ձուլածո բետոնից: Այն վկայում է 1968 թվականին հնագետ Ս. Հարությունյանի կողմից ղեկավարած պեղումների շնորհիվ բացված բեկորները: Բուրգի միջհարկային ծածկի մակերեսը մեծ չէր, և բավական հաստ բետոնյա սալը աշխատել է որպես հավասարաչափ հենված կոնսոլով:

Բացի դղյակից և Վահրամ Պահլավունու կողմից 1029 թվականին կառուցված նշանավոր տաճարից ամրոցում կառուցված է եղել միջնադարյան բաղնիքի շենքը: Հայաստանում մեծ տարածում են ունեցել բաղնիքները, որոնց գոյության մասին հարուստ տեղեկություններ է հաղորդում պատմահայր Մովսես Խորենացին⁵, սակայն ժամանակը չի խնայել նրանցից շատերին: Գառնիի, Անիի, Դվինի և այլ վայրերում պահպանված բաղնիքների շարքում Ամբերդի բաղնիքը ունի իր ուրույն տեղը:

1936 թվականին ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու կողմից ղեկավարած պեղումները չափազանց ուշագրավ նյութ տվին ինչպես ամրոցի պատմական կյանքի, այնպես էլ բաղնիքի վերաբերյալ: Գտնված երեք սանդղերը հաղորդում են բաղնիքում զանազան անուշահոտություններ և օծանելիքներ պատրաստելու և կիրառելու մասին: Մի շարք արժեքավոր նյութերի մեջ չափազանց հետաքրքրական են երկու բրոնզյա վոանները, որոնք մետաղյա խողովակներով բերվող ջրի ծորակներին են պատկանելիս եղել:

Ինչպես գրում է հեղինակը, այդ գյուտերը լրացվեցին լողարանի հատակի տակ գտնված դամբարանի հայտնաբերումով: Դամբարանում գտնված ոսկորների հետազոտությունը պարզել էր, որ դրանք պատկանելիս են եղել մի հաշմանդամ անձնավորության, շատ հավանական է ծաղրածուի: Նրա դեմքին, անգույն վիրահատության հետևանքով, տրված էր «հավերժ ծիծաղող» արտահայտություն: Նրա ոսկորները

Նկ. 1. Միակտոր քարից կազմված տրոմպը

րի հետ գտնվել էին նաև հին ծաղրածուների մշտական ուղեկից աքաղաղի ոսկորները:

Այս բոլոր փաստերը բերելով Օրբելու հայտնի աշխատությունից, ցանկանում ենք ցույց տալ, որ Ամբերդի բաղնիքի աշխարհիկ կառուցվածքը հանդիսացել է ամրոցի բարձրաստիճան տեղերի համար նաև որպես հանգստանալու և զվարճանալու վայր:

Բաղնիքը ոչ մեծ, ուղղանկյուն հատակագծով կառուցվածք է, տեղադրված ամրոցի հյուսիս-արևելյան պատին կից: Կառուցվածքը բաղկացած է երկու փոքր դահլիճներից (հանդերձարան ու լողարան) և կրակարանից:

Դահլիճների սալահատակների սալերը տեղադրված են եղել քարե սյուների վրա: Վերջինս հնարավորություն է տվել կրակարանում տաքացված օդին ու ծխին շարժվել հատակի տակով, հաղորդելով նրան իր ջերմությունը: Անկյուններում տեղադրված թրծված կավե խողովակներով հեռանալով, այդ օդը տաքացնում էր նաև պատերը⁷:

⁷ И. А. Орбели, там же.

Н. М. Токарский, Архитектура Армении IV—XIV вв, Ереван, 1961, стр. 188.

⁵ Մովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց:

⁶ И. А. Орбели, там же.

Դահլիճները ծածկված են եղել միակտոր քարից կազմված (նկ. 1), տրոմպների վրա հենվող գմբեթներով, որոնց գագաթում բացված փոքր երդիկներից թափանցող լույսը լուսավորել է լողարանի և հանդերձարանի ներսի տարածությունները:

Պատերը ներսից եղել են սվաղված անջրանցիկ սվաղով: Դահլիճները միացված են եղել իրար լայն բացվածքով: Կրակարանում տաքացված ջուրը մետաղյա խողովակներով բերվել էր լողարան: Սառը

Նկ. 2. Ընդհանուր տեսքը հարավ-արևմուտքից

ջուրը մի այլ խողովակով միացվում էր ընդհանուր ջրամատակարարման ցանցից առանձնացված խողովակին: Օգտագործված ջրերը հավաքվում և հեռացվում էին մի այլ խողովակով, որը դուրս գալով միակ մուտքի մոտ բացված անցքով ուղղվում էր դեպի ձորը:

Բաղնիքի շենքը նույնպես կիսավեր վիճակում է հասել մեզ (նկ. 2): Հարավային պատի մեջ մի քանի տեղերում առաջացել էին քանդվածություններ: Դահլիճների գմբեթները խիստ քանդվել էին, տրոմպների մի մասը տեղից խախտվել էր, ստեղծելով ավերակի տպավորություն: Կրակարանը ամբողջությամբ ավերվել էր:

Այս պայմաններում կառուցվածքի երկա-

րակեցության հարցը շատ լուրջ էր դրված, և անհրաժեշտ էին շտապ միջոցառումներ վերանորոգման աշխատանքներն սկսելու համար:

Չնայած ճանապարհային ծանր պայմաններին այնուամենայնիվ աշխատանքները հնարավոր դարձավ կազմակերպել Հատուկ գիտա-վերանորոգման արվեստանոցի ջանքերով, Պատմական հուշարձանների պահպանման ընկերության միջոցներով:

Բաղնիքի վերանորոգման Ախագիժը կազմված է պրոֆեսոր Վ. Հարությունյանի և ճարտարապետ Ս. Քյուրքչյանի չափազորության հիման վրա:

Վերը նշված պեղումների ժամանակ, դեռ 1936 թվականին, բաղնիքի շենքը ենթարկվել էր մասնակի վերանորոգման, սակայն նրա ընդհանուր կառուցությունը դեռ ապահովված չէր:

Նախագիժը նախատեսում է խարխուլ պատերի վերանորոգումը, կատարելով երեսապատերի վերաշար, նոր քարերի լրացումով: Մուտքի քարավորը, համաձայն պահպանված հիմքերի, իրականացված է միակտոր քարից: Ներսում վերականգնվում են գմբեթների խարխուլ մասերը և լրացվում նոր կրկնակի կորություն ունեցող քարերով: Երդիկների վերանորոգումը պահանջեց տեղադրել նրանց եզրող ձևավոր քարերը: Վերջինիս արտաքինից տրվեց ցածր թմբուկ հիշեցնող տեսք: Տանիքը նախատեսվում է ծածկել միջնադարին հատուկ բազալտե սալերով:

Վերջերս բաղնիքի շրջակայքում պատահաբար գտնվեց քիվի մի բեկորը, որը սակայն իր տաշվածքի ձևով և տրամատով այնքան էլ չի համապատասխանում շենքի ընդհանուր ոճին: Նախագծում քիվ չի նախատեսվում և այդ հարցը, լիարժեք կրկնակներ չունենալու հետևանքով, առայժմ մնում է բաց:

Նախատեսվում է վերականգնել դահլիճների հատակի սալերը բազալտից, պահպանելով հատակի կառուցման պատմական ձևը:

Վերանորոգումը նախատեսվում է իրականացնել նույն բազալտ քարից, որով կառուցված է բաղնիքը, կիրառելով խառը շաղախ: